

ÉRTEKEZÉSEK

135m

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XX. KÖTET. I. SZÁM.

PETŐFI ÉS A SOCIALISMUS

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

FERENCZI ZOLTÁN

L. TAGTÓL

(Főolvasva a M. Tud. Akadémia 1907 február 4-iki ülésén)

Ára 1 korona.

BUDAPEST.

1907.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

I. k. I. Tölgy: Solon adótörvényéről. 20 f. — **II. Tölgy:** Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — **III. Tarkányi:** A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — **IV. Szász K.:** A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — **V. Toldy F.:** Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — **VI. Vámbéry:** A keleti török nyelvről. 20 f. — **VII. Imre S.:** Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — **VIII. Bartalus:** A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — **IX. Toldy:** Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1 K 20 f. — **X. Brassai:** A magyar bővített mondat. 40 f. — **XI. Bartalus I.:** A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.)

II. k. I. Mátray G.: A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — **II. Szász K.:** A tragikái felfogásról. 40 f. — **III. Joannovics:** Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. 40 f. — **IV. Finály:** Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. 40 f. — **V. Tölgy:** Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — **VI. Zichy A.:** Q. Horatius satirái. 40 f. — **VII. Toldy:** Ujabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — **VIII. Gr. Kuun G.:** A sémi magánhangzókrol és megjelölések módjairól. 40 f. — **IX. Szilády:** Magyar szövejtegetések. 20 f. — **X. Szénassy S.:** A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — **XI. Szilády Áron:** A defferekről. 40 f. — **XII. Szvorényi J.:** Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.)

III. k. I. Brassai: Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. 80 f. — **II. Szabó K.:** Apáczai Csérei János Baresai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — **III. Szabó I.:** Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — **IV. Vadnai:** Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — **V. Finály:** Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — **VI. Barna F.:** A finn költészetrol, tekintettel a magyar ösköltészetre. 80 f. — **VII. Riedl Sz.:** Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. 20 f. — **VIII. Dr. Goldziher I.:** A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — **IX. Riedl Sz.:** Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — **X. Gr. Kuun G.:** Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — **XI. Riedl Sz.:** Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.)

IV. k. I. Brassai: Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére különös tekintettel a magyarra. 80 f. — **II. Bálinth G.:** Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — **III. Bartal A.:** A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mivelése hazánkban. 80 f. — **IV. Barna F.:** A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — **V. Dr. Goldziher I.:** Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletrol hozott könyvekröl, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — **VI. Hunfalvy P.:** Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — **II. Budenz J.:** A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — **VII. Fogarasi J.:** Az új szókról. 30 f. — **VIII. Toldy F.:** Az új magyar orthologia. 30 f. — **IX. Barna F.:** Az ik-es igékröl. 30 f. — **X. Szarvas G.:** A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — **V. k. I. Barna F.:** Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. 50 f. — **II. Brassai S.:** A neo- és palaeologia ügyében. 60 f. — **III. Barna F.:** A hangsúlyról a magyar nyelvben. 60 f. — **IV. Ballagi M.:** Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — **V. Szász K.:** Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. 50 f. — **VI. Bartalus I.:** Művészet és nemzetiség. 40 f. — **VII. Tölgy I.:** Aeschylus. 1 K 60 f. — **VIII. Barna F.:** A mutató névmás hibás használata. 20 f. — **IX. Imre S.:** Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — **X. Arany L.:** Bércey Károly emlékezete. (1875—1876.) — **VI. k. I. Magyar A.:** A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. 20 f. — **II. Bálint G.:** A mandsuk szertartásos könyve. 20 f. — **III. Dr. Barna I.:** A rómaiak satirájáról és satirairókról. 40 f. — **IV. Dr. Goldziher I.:** A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében. összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — **V. Szász K.:** Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. 20 f. — **VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi I. II. Vassary K. III. Révész I. 1 K 20 f. — VII. Bartalus:** Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. 20 f. — **VIII. Barna:** A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — **IX. Tölgy:** Eranos. 40 f. — **X. Joannovics:** Az ik-es igékröl. 80 f. (1876.) — **VII. k. I. Barna F.:** Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. 1 K. — **II. Budenz J.:** Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználtása. 20 f. —

PETŐFI ÉS A SOCIALISMUS

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

FERENCZI ZOLTÁN

L. TAGTÓL

(Főolvasva a M. Tud. Akadémia 1907 február 4-iki ülésén.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1907

300908

MAGYAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Petőfi és a socialismus.

Az első szó, melyet e helyről kiejtek, a mély köszöneté és örök háláé azért, hogy az igen tisztelt osztály engem az Akadémia levelező tagjául kijelölt s azért, hogy a T. Akadémia ezt a kijelölést választásával helyesnek ismerte és megerősítette. És most igen jól találna ide valami ígéret, valami fogadalom arról, hogy miként fogom én ezt, mint előleget tekinteni, szorgalommal s a tudás elérhető eredményeivel leszolgálni. De hiában! erről szó alig lehet. Dante azt mondja:

Nel mezzo del cammin di nostra vita
Mi ritrovai per una selva oscura,
Che la diritta via era smarrita.
Eh quanto a dir qual era è cosa dura
Questa selva selvaggia ed aspra e forte,
Che nel pensier rinnova la paura!

Bizony ezzel egész szerény viszonyok közt, én is hasonlóképp vagyok. Csakhogy nem az élet útjának felén, nem 35-ik életévemben, mint a szerencsés költő, tévedtem el a tudomány rengetegében; hanem nagyon is túl rajta és nem tudom, hogy meglesz-e az az égi vigaszom, mint a nagy költőnek, a ki ha eltévedése közben a halálhoz méltó borzalmak tanuja volt, de talált annyi jót, hogy méltó elmondania ezért a borzalmakat is. Találni-e már túl az élet felén valami jót? Nem lesz-e az ember töprengővé a dolgok és önmaga iránt? Méltó-e a lemondás és lemondani alig bírás keserveinek tanuivá tenni másokat? Elmondani, hogy a kutatás hő vágya a kételynek, a bátorság és

ifjú készség az aggálynak, az elszánás a töprengésnek adja át helyét?

De ezek nagyon is egyéni és túlságosan érzelmi mozzanatok, s a köszönet elevenségét ne tegye elegikussá most a kényszerű lemondás előre érzett sejtelme. Végre is szabadjon hinni azt, hogy a tek. Akadémia nem egy jövőre vetett ígéretet, hanem egy munkás és becsületes multat méltányolt e választás által, melyért nem is igen fogok épen ezért szabadkozni, nehogy az Akadémia ítéletét bírálni látszassam.

Azonban ha az érzelmi rész tán sok is volt eddigi szavaimban, egyet még kell említenem, és minő fájdalmast! Mi boldog volnék itt látni azt a férfiút, a ki annyi melegséggel és érdememet messze elhagyó ajánlatával ügyemet a t. Akadémia elé hozta; a meleg szívnek és mély észnek azt a férfiát, a kinek annyi nemes emberi tulajdonai közül talán legjellemzőbb birtoka volt, hogy mindent és mindig komolyan vett és minden nemesért, minden igazért, megőrizve szívének egész ifjúságát, lelkesedni birt. Kuun Géza grófot értem, ki azt mondta nekem végső betegségében: a gondviselés nem tagadhatja meg tőlem azt, hogy az ön megválasztatását meg ne érjem. Oly kitüntetés, melyet csak azért érdemeltem meg, mert szerettem őt s mert az ő szíve nagy és nemes volt. Pedig nem érte meg; előbb elvesztette őt az Akadémia, a tudomány s a haza; de bizonyára Horatiusként őt Libitina sacravit. Legyen szabad azonban, hogy midőn az egész t. Akadémiának vagyok hálás, megválasztatásomat mégis úgy tekintenem, mint az ő véghagyományát számomra.

Most tárgyamra térve, eszembe jut, t. Osztály, hogy Akadémiánk mindeddig csupán egyszer foglalkozott Petőfivel. Ez az 1859. decz. 15-iki nagygyűlésen, tehát az elsön történt, mely 1847 óta tartatott, még pedig «az 1843—48-ig megjelent nyelvtudományi és szépirodalmi munkák legjobbjaiinak megjutalmazásáról» szóló «jelentés» alkalmából. Ekkor ugyanis a nyelvtudományi osztály Petőfi 1847-iki *Összes költeményei* című művének ítélte oda a nagy díjat s ezt a decz. 15-iki első ülés egyhangulag elfogadta, a decz. 18—19-iki igazgatósági ülés pedig a költő fia, Zoltán részére a jutalom kifizetését elrendelte.

A jelentés, mely Czuczor Gergely tollából való, Petőfiről

a következőleg emlékszik meg: «Ha az ezen évkörben (1843—48) megjelent szépirodalmi munkák során végig tekintünk, örömmel tapasztaljuk, hogy ezen időszak alatt a magyar költészet lyrai, elbeszélői és színművi ágai folytonos haladással műveltettek, midőn nemcsak az előbbi kornak jelesbjei folytatták működési pályájokat, hanem egy újabb sarjadék is zsendüle körünkben, fiatal erővel, megragadó költői tehetséggel s tündöklő sikerrel, különösen a költészet azon nemében, mely a nép érzületéből és sajátjaiból fakad ki. E korszak egyik fénye Petőfi Sándor, mint ritka tüneményű lyrai egyéniség, ki a már előtte sarjadoszni kezdett felsőbb népies költészet mezején, mint a magyar lant egyik főképviselője s egy új korszak vezére tűnik föl. Ő, mint költői tehetség, egészen önálló, egyéni, eredeti, kivált midőn az Alföld síkjait festő rajzaiban eddig ismeretlen vagy figyelemre kevésbé méltatott fényképeket varázsol elénkbe. Tájképei, csendélet-rajzai, néprománczai akármely irodalom hasonnemű termékeivel versenyezhetnek. Népdalai, mint a nép kedélyének hű viszhangjai, országszerte kedvesek. Tárgyhoz mért nyelve tiszta magyar zamatú. Ámbár pedig egyes műdarabjait, illetőleg a formát s kifejezéseit, a szigorúbb műítészet nem alaptalan kifogásokkal gáncsolhatja; de kész koszorút nyújtani azon ihletett költőiségnek és szellemnek, mely Petőfi műveit átlengi.»

Így szól a jelentés Petőfit illető része. A másik része Arany *Toldi*-járól szól, melyet jobban megdicsér; de mert ez nem önállón jelenvén meg, a szabályok értelmében nem versenyezhetett, tehát a nagy jutalom szavazás nélkül lett az *Osszes költeményeké*.

Mindez úgy történt, a mint egyébként a költő maga megjósolta még 1847-ben, mit Arany így írt meg 1858 decz. 22-én Gyulai Pálnak: «Emlékszem, midőn 47-ben nagy kötetje megjelent, bár pályázni büszke, s valamely tagságot elfogadni elve ellen volt; de azt mégis önérzettel mondotta előttem: no, most már remélem, *jövő* évben enyim lesz az akadémiai nagy jutalom. A jövő év kissé messze haladt, s ő nem érte annak örömét, de a jutalom, *ugyanazon* jutalom, melyre számított, mégis *öré* lett. Az Akadémia csak kötelességét teljesíté: de hogy megtette, a nemzet rokonszenvével találkozik érte, s visszasugárzik rá is a népszerűség, melylyel Petőfi neve bir.»

Akadémiánk tehát azon egy alkalommal, midőn Petőfivel foglalkozott, méltó módon, habár nem is egészen azzal az elismeréssel tüntette őt ki, értem az osztályi jelentést, melyet az 1847-iki negyedréti *Összes költemények*, a maga korában a legszebben kiadott s a maga koráig a legnevezetesebb magyar könyv megérdemelt.

Azóta azonban a költő és működése nem lett mívelőre az Akadémiában. Teljesen más társaságok és körök foglalták le őt magok számára s mi itt közölök most egyről azért kívánunk megemlékezni, mert ez szorosan összefügg a költő működésével.

Feltűnhetett ugyanis minden, csak kissé figyelmesebb szemlélőnek, hogy több év óta a socialisták, a socialdemokraták, a nemzetközi socialdemokratapárt, röviden a már nálunk is szervezkedett proletárok, magyar, román, olasz munkások stb., a magokénak tekintik Petőfit s ezt különböző módon kifejezésre juttatják minden év márczius 15-én. Kezdetben, talán a kellő szervezet hiányában, megelégedtek azzal, hogy midőn az egyetemi ifjúság megjelent a költő szobránál és hazafias beszédek kíséretében letette koszorúját a szobor talapzatára: az ünnepet megzavarták a *Marseillaise* vagy az *Internationale* éneklésével. Az utóbbi években már magok óriási, olykor 10—15,000 emberből álló menetben külön járultak a szoborhoz, külön szónoklatokban ünnepelték a költőt, mint a socialismus, sőt mint a nemzetközi socialismus szószólóját; elszavalták olykor *A nép nevében* cz. költeményét és hivatkoztak *Az apostolra*, kiben egy egykori socialista elméleti előharczos képét találják; sőt egy ízben az éj leple alatt 1903-ban közölök pár elszántabb felkészült a szoborig és vörös zászlót, 1871 óta a nemzetközi socialista proletarismus forradalomra hívó szövetségi jelvényét, tűzte a szoborra.

Ha ez a megtisztelése a költőnek, mint a legnagyobb magyar és világirodalmi jelentőségű lyrikusnak szólna: örvendeni kellene; mert ez jele volna az ő egyetemes népszerűségének és nemzeti öntudatnak, mely íme nagy és mély alapot nyert. Ha ebben a költőnek, mint a nemzeti szabadság hősének, az eszme mártyrjának nyújtott hódolat nyilatkoznék meg, szintoly örvedetesnek találnók; mert hiszen a hazaszeretet mindennél nemesebb érzésének önkéntes megnyilatkozása minden lelket a lelkesedés szárnyaira emel s öntudatlan tiszteletre készíti. Ha ez a

magyar népet lángoló szeretettel ölelő költőt illetné, ki eldobta nemességét, hogy a nemtelen népből kiemelkedő bajnok, érte küzdő, érte minden nemes áldozatra kész vezér legyen; ezt a hála, az emberi kebel ez égi virága kinyílásának s egy az ő koránál mégis csak mindenben boldogabb jelen napsugarától való illatozásának tekintenők, mely a jobb emberiséghez tartozó kebelnek mindig gyönyört adó látvány.

De ez a hódolat ezek közül egyiknek sem, hanem tisztán a socialistának tartott férfinak szól, a ki tehát életét tanaiknak szentelte, vagy a ki legalább is igéket szórt el műveiben még a mai socialdemokratizmus és talán az internationale számára is és mint ilyet, ma általában együtt emlegetik nálunk Táncsics Mihálylyal és Marx Károlylyal.

Minket éppen ezért már régóta érdekelt e kérdés: socialista volt-e a költő és ha nem, legalább műveiben elszórt eszméivel, a forradalomban kifejtett működésével s általában politikai programmjával mily viszonyban áll az egyetemes utópikus és elméleti meg gyakorlati socialismushoz, a mint ezek az ő idejéig ki voltak fejlődve? E feladat méltó az elmélkedésre és a tanulmányra s ez ennek az értekezésnek szülője.

Magától értetődik, hogy minket e helyen és ez alkalommal mindez mint kizárólag tudományos kérdés érdekel és nem kívánjuk magunkat sem mint a socialismus, vagy általában a socialis kérdések barátja, sem mint ellensége bemutatni; mint utóbbi, annál kevésbé, mert a socialis törekvések iránt minden emberbarátnak lehetetlen nem érezni a legmélyebb rokonszenvet s mi is ezek közé akarunk annál inkább számíttatni, mert hiszen ma minden gondolkozó embernek megvan a maga socialismusa, vagy mint a francia De Sacy Sámuel mondta, a socialismus minden időké. De ez, ismételjük, most nem tartozik ide. Maradunk saját feladatunk körében, teljesen tudatával egyébként annak, hogy a kérdésre adott felelet nem fogja kielégíteni a socialismus fenti értelmű híveit s ennél fogva elkészülve támadásaikra, sőt kifakadásaikra is, csak meggyőző czáfolataikra nem; de végre ezt is szívesen fogadnók, mert mi egyebet nem kívánunk kideríteni a szoros igazságnál. Ugyanis valljuk Pál apostol szavait: «nem cselekedhetünk semmit az igazság ellen; hanem az igazságért».

Tehát mindent és csakis az igazságért!

A socialismus különböző árnyalatai épen abban az időben öltöttek szabatosabb formát az elméletekben, mialatt Petőfi különböző helyeken növekedett, majd pedig nehéz harczeit vívta a sorssal; sőt maga a «socialismus» szó, mint ez elméletek összefoglalt elnevezése, szintén ebben az időben (1832) szerepel első ízben Leroux Péternél, ki ugyan határozatlanul, de mint az individualismus ellentétét s némileg a collectivismus kifejezését használja. E szerint a socialismus elnevezésnél is az volt az eset, mint pl. a magyar «önkormányzat»-nál; rég megvolt az intézmény, mielőtt nyelvünk neki nevet adott volna.

De jöllehet, több éven át általában alig értettek alatta mást, mint a demokrácia radikálisabb felfogását; mégis jelentése gyorsan kialakult és határozottabb lett, kezdték érteni és magyarázni e szó alatt azokat a rendszereket, melyek meg akarják változtatni nemcsak a társaság politikai szervezetének alakját, mert ez úgy sem vezetne az általok kitűzött célhoz; hanem a társaság alapjait, sőt lényegét akarják felforgatni s tanaik nevében a jelenlegi állam szükségképi feltételeit, a tulajdont, a családot, az egyéni szabadságot akarják megsemmisíteni s helyökbe az állam gazdasági berendezésének oly rendszerét helyezni, mely a teljes egyenlőség alapján létesítné a társulást, a solidaritást, a kölcsönösséget s a munkához való jogot és kötelességet. Mindezek nevében jöttek létre a tulajdon új berendezését követelő communismus és collectivismus tanai, melyek közül amaz az összes magántulajdonnak közös tulajdonná átalakítását, emez a termelés, forgalom, csere és hitel eszközeinek közösségét kívánja a magánhasználati és fogyasztási cikkeknek magánkézben való meghagyása mellett.

A socialismus e jelentése szükségképi következménye annak a tapasztalatnak, hogy a szabadszerzés rendszere mulhatatlanul a tőke uralmát eredményezi a munka felett s így oka a függésnek, szegénységnek s az ebből folyó bűnöknek. Az egyetlen helyes viszony tehát az, mely szerint a tulajdon a munka arányát kövesse s ezt a felosztást az államnak kell végeznie. Ez alapon a communismus szerint minden ember egyenlőnek születvén, mindenkinek egyenlőn kell dolgoznia s egyenlő joga van a javakhoz; vagy a socialismus tágabb felfogása szerint, csak a

munka ad a javak egy részéhez jogot s a javak felosztásának a munka arányát kell követni.

A mint látható, attól az időtől fogva, hogy Babeuf 1796-ban a Morus, Campanella, Mably, Morelly és Rousseau elvei alapján szövegezett egyenlőségi és communista nézeteit először próbálta meg egy összeesküvés által az akkori directorium megbuktatásával az életbe átvinni: az elmélet a socialismus vagy hát a nemzetgazdasági jobb berendezés terén nagyot haladt és nem elégedett meg a nagy néposztályok nevében a politikai egyenlőség legszélesebb gyakorlatával sem. Már Babeuf összeesküvésének is jelszava ez volt: a forradalom nem valósította meg a valódi, a tényleges, azaz a gazdasági egyenlőséget, mert ez csak az egyéni vagyon megszüntetése, a communismus által érhető el. E szerint «szükséges a társadalmi intézményeket oda emelni, hogy mindenkit megfoszszanak még reményétől is, hogy valaha gazdagabb, hatalmasabb vagy eszénél fogva kiválóbb legyen, mint egyenlő társai». Ő tehát tovább megy, mint Rousseau, ki szintén a magánvagyon ellensége s ezt teszi felelőssé a művelődést kísérő folyvást növekvő erkölcstelenségért; ő már a teljes egyenlőséget követeli, melyet megvalósítani a társaság kötelessége.

Ezóta folyvást kísért az a főelv, hogy a magántulajdon az emberek túlnyomó része legfőbb boldogságának ellensége. Most tehát az elmélet főcélja lőn, a társaság megfontolt újraszervezése az emberi akarat által; mert a francia forradalom által proklamált alapelvek a népre nézve csekély értékűek; sőt általában is a politikai forradalmak céltalanok, ha nem járnak a társadalmi rend felforgatásával is. A formális szabadság uralma, melyet a nagy forradalom behozott, ámitás, míg a társadalomnak két osztálya: a szegények, tudatlanok és hiszékenyek s velök szemben a gazdagok, műveltek és felvilágosodottak osztálya fennáll; mert a világ összes törvényei sem gátolják meg, hogy az első osztály ne legyen a másodiknak rabszolgájává. Tehát a munkás-osztályt csakis a föntebb vázolt gazdasági alapelvek megvalósítása, a munkához és megélhetéshez való jognak tényleges gyakorlata elégítheti ki.

Miképen alakultak ki ezek alapján az egyes tanok a communismus és collectivismus különböző felfogása és olykor megkísérlett, de mindannyiszor meghiúsult gyakorlati kísérletei által;

miként maradnak számosan az elmélet terén, miként alakítanak mások titkos társulatokat, hogy gyakorlatilag működve előkészítsék a polgári osztálylyal közösen a politikai forradalmakat, hogy ezek által megcsinálhassák a socialis forradalmat; miként hatolnak be a különböző socialis tanok a tőke és munka mind szédítőbb ellentéte következtében az öntudatra jutott proletariátusba, mely végre Marx Károlyban hatalmas szószólóra talál: mindez részletesebben nem tartozik ide és csak azt jegyezzük meg, hogy Marx 1847 november-december havában, Londonban, a communista congressus alkalmával, Engelszel együtt fogalmazta meg azt a *Communistá kiáltványt*, mely a *Fédération des justes* «minden ember testvér» régi, békés jelszava helyébe az új küzdelem harcziás felhívását iktatta: «minden ország proletárjai egyesüljete!»

Ez a kiáltvány, melyről a tények összefüggése érdekében pár szót mondanunk kell, a következő alapgondolatokat fejezi ki. A gazdasági termelés és minden történelmi korszaknak ebből szükségkép következő társadalmi tagoltsága, teszi az illető korszak politikai és szellemi történetének alapját. Ehhez képest az ősi birtok- és vagyonközösség felbomlása óta az egész történelem osztályharczok történelme volt, oly harczoeké, melyeket a kizsarolt és zsaroló, a leigázott és uralkodó osztályok egymással vívtak a társasági fejlődés különböző fokain; ez a harc azonban most oly fokot ért el, melyen a kizsarolt és elnyomott osztály (proletarismus) többé az őt kizsaroló és elnyomó osztály (bourgeoisie) alól magát föl nem szabadithatja a nélkül, hogy ugyanakkor meg ne szabadítsa az egész társaságot örökre a kizsaroltatástól, elnyomástól és osztályharczoktól.

A nevezetes kiáltvány többi része Engels szerint sem új s valóban nem egyéb, mint a Marx előtt már föllállított socialis tanok kivonata; de az említett elvek egészen övéi s ezek nevében a kiáltvány záró alapelve ez a felhívás: «Minden ország proletárjai egyesüljete!»

Ezek előrebocsátása után térjünk át Petőfire. Itt költeményei közül kivált a *Palota és kunyhó*, *A XIX. század költői*, *A nép nevében*, *Várady Antalhoz*, *Kazinczy Gáborhoz*, *A koldus sirja*, *Okatootáia*, *Föltámadott a tenger*, *A király és a hóhér*, *A nemzetgyűléshez*, *A mágnásokhoz*, *Az apostol* költeményei és

több részlet prózai műveiből s leveleiből azok, melyeket figyelembe kell vennünk. Ezek mind 1847/48-ból valók, s a költő egész életének és gondolkodásának ismeretével tekintsük meg őket közelebbről.

A Palota és kunyhó az urának fényében kevélykedő palotát, kin csak a ráaggatott, orzott kincs ér valamit, de az ő és palotája napjai egyaránt meg vannak számlálva: éles ellentétben mutatja be a kunyhóval, hová a költő oly gyönyörrel lép; mert a sötét szobákban fényes szívek találhatók; mert a szalmakunyhóban születnek a nagyok, a megváltók, egyszóval mindazok, kik a világnak szentelik magokat. A nép mégis mindenfelől csak megvetést, csak inséget lát; de ő biztatja, hogyha a múlt s jelen nem is, a végtelen jövő a népé. Ő a kunyhó szent födele alatt letérdel, kéri a nép áldását s viszont ő is megáldja a népet.

A XIX. század költői-ben felhívja költőtársait, hogy mint az ég rendelte, legyenek ők a pusztában vezérlő lángoszlopok s tehát «átok reá, ki elhajtja kezéből a nép zászlaját». Ugyanitt szól a «nap hevében, éhen-szomjan kétségbeesve» tengő milliókról s egyszersmind három pontban jelöli meg a törekvés végcélját; t. i. ha mindenki a bőség kosarából egyaránt vehet, ha mindenkinek egyenlő joga lesz, ha mindenki egyenlőn részesülhet az oktatásban, akkor, de csakis akkor, megállhatunk, mert ott a Kanaan.

A nép nevében költeményében Dózsa György szellemére hivatkozik s figyelmezteti a nemességet, hogy ne várja, míg a nép maga erővel veszi el a magáét. Azonban a míg régen csak kenyeret kért, most emberhez illőn «jogot, emberjogot a népnek, mert jogtalanság a legrútabb bélyeg» s Isten megbünteti, ki ezt teremtményeire rásüti. De a kiváltságokhoz a nemességnek joga sincs; mert a hazát a nép szerezte és tartotta meg; tehát az emberiség nagy szent nevében jogot követel a népnek, követeli ezt a hon nevében is, mely eldőlt, ha új védoszlopot nem nyer a népben.

*Várady Antal*hoz írt költői levelében lázadó haraggal szól a világról, hogy oly gyáva s szabadságáért, elorzott boldogságáért föl nem kiált s meg nem torolja e kincsének elrablóiin évezredek szenvedéseit. De ő hinni kezd, hogy a népek nem-

sokára fölkelnek, fölemelik a föld porába gázolt fejöket s végig mennydörgik a föld kerekén: «Legyünk rabokból ismét emberek!» Ezt azonban ő csak vérözön árán képzei, a szennyből csak vér által tisztul meg a világ.

{ *Kazinczy Gáborhoz*, a hozzá intézett költeményben, mint lelkének rokonához szól «a nép nevében», melynek Kazinczy is híve s szintén a nép felszabadításának katonája. Mint egy új Prometheus, fekszik évezred óta «a bilincsre vert nép, és rágja máját a saskeselyű, és vérzi lábát és kezét a láncz»; de ők lerázzák majd róla a vasat s elűzik tőle a saskeselyűt.

A koldus sirjá-ban egyebek közt fölemlíti azt is, hogy a koldus a csaták tüzeiben vérével áldozott az urak birtokáért s jogáért, kik őt később éhen halni hagyták.

Okatootáia költeményében gúnyolódva beszél arról, hogy nálunk a paraszt s nemes külön társadalmi és politikai osztályt alkot; fő itt a kutyaőr, melyet sok úr testén visel s a népnek csak ígér, de mitsem ad.

{ *Föltámadott a tenger* költeményében ujong «a népek tengere» feltámadásának, viharának, üvöltésének, mely a hajókat pokolra süllyeszti s ő lelkesedve biztatja a népet, ezt a tengert, hogy éig dobva tajtékát, örök tanulságul az égre írja fel, hogy «habár fölül a gálya, s alul a víznek árja, azért a víz az úr». Így örül a földindulás, néplázadás gyarapodásának *A király és a hóhér* költeményében is.

A nemzetgyűléshez szólva, arra buzdítja a követeket, hogy új hazát kell alkotniok, szebbet, tartósabbat a réginél, melyben ne legyenek kiváltságok kevély nagy tornyai, sötét barlangok, denevértanyák; hanem legyen benne teljes az egyenlőség és szabadság.

{ *A mágnásokhoz* című, egyébként nem hiteles szövegű költeményében, mely különben csak versbe szedett forradalmi vezércikk, a nép nevében szól. Felhívása olyszerű, mint egy új Dózsa Györgyé, hogy a nép, mely hiába kérte tőlök az emberek közé befogadást, most, ezer évi szenvedés után álljon bosszút rajtok; de aztán szelidebben szólva hozzáteszi, hogy a nép kész elfelejteni az ezeréves kínokat, ha az urak testvérökül fogadják, ha elvetik kevélységöket, czímeröket s a nép teljes egyenlőségét elismerik.

Az apostol, 1848 július-augusztus havában írt hosszú elbeszélő költeménye, mintegy összefoglalása egy nagyszabású történetben mindannak, a mit ő a költő hivatásáról, a nép elnyomásáról s a felszabadítás munkájáról és legfőbb emberi kötelességéről, összes egyes műveiben vallott. Ennek hőse, Sylvester, oly férfiú, kiben az erény s az ezzel szükségképen együtt járó nyomor és szenvedés egyesül. Egy félisten, a kiben meghal az ember s csak a polgár él, ki nem bír éhező családjának kenyeret keresni; mert az ő hivatása az emberiség felszabadítása a rabszolgaságból s egyetlen feladata az, hogy embertársai rabokból újra emberek legyenek. Ebben áll Istentől való elhivatása, mert az Istentől való legnagyobb eltérés a rabszolgaság. Ez a bűnök szülője, s ki embertársai előtt meghajol, az az Istent gúnyolja.

Magából a cselekvényből kitűnik, hogy Sylvester valódi törekvése, a népnek, melyet mindenütt nyomor és gazság gyötör, mely eddig csak kötelességeit ismerte, felvilágosítása jogairól; arról, hogy a szolga is ember és még az úr és szolga, a munkaadó és munkás viszonya nem változtatja meg az egyenlőség természetét. Midőn tehát egy falucskába a szegény emberek meghívására jegyzőnek megy, ő, a ki elhárította a gazdag hivatalra meghívást, a néphez így szól: 'Üdvöz légy, nép! úgy nézz szemembe, tanítód és atyád leszek. A bölcső óta mit vertek fejedbe? Kötelességedet; én megtanítlak jogaidra!'

De a faluban két halálos ellensége támad: a pap és a földesúr. Ezek, midőn fenyegetésekre nem hallgat, mint isten-tagadó és lázító ellen, felingerlik az általa imádott népet. Távoznia kell, azonban elhatározza, hogy ezentúl a még gyermek népnek felvilágosításán kettős erővel fog küzdeni. A fővárosba jő, hol egész szabad lelkét teleönti egy műbe; a mű dicső, remek, melynél «különbet még Rousseau sem írt», de a censura miatt meg nem jelenhet, ő pedig inkább meghal, hogysem meggyőződése ellen írjon valamit. Így művet mű után írva telnek el évek, mialatt egyik gyermeke éhen hal. Végre egy titkos nyomdán kiadja műveit. «Mi volt ezen művekben? az, hogy a papok nem emberek, de ördögök, s a királyok nem istenek, hanem csak emberek, és minden ember ember egyaránt, s az embernek nemcsak joga, hanem teremtetőjéhez kötelessége is szabadnak lennie, mert a ki Isten legszebb adományát meg nem

becsüli, magát az Istent sem becsüli az!» (XVI.) Alább is (XVII.) azt mondja, hogy «egy közös jó van, miből egyenlőn jár mindenkinek a rész, s ez a közös jó a szabadság, ki ebből mástól elvesz egy porszemnyit is, halálos vétket követ el s azt ki szabad, azt ki kell irtani». Ezt adta tehát Sylvester tudtára az embereknek s ezért kerül börtönbe. Midőn tíz év múlva kiszabadul, akkor sem kérdez mást, mint azt, hogy «szabad-e a nemzet, a haza?» s midőn látja, hogy a világ még mélyebbre görbedt, hogy az embermértőség napról-napra törpül s a zsarnokság óriásodik: akkor is ezért tesz nagy, de elhibázott kísérletet a királygyilkolással, melyért azonban újra a szeretett nép fogja el s adja hóhér kezére. Egy epilógusban aztán a költő feltárja a szebb jövőt, midőn a nép visszaszerzi szabadságát s keresi a hősök tetemeit; de nem leli, mert rég elporladtak a bitófa mellett.

A prózai műveiből idézhető helyek ezekkel párhuzamosak, sőt azonosak. A költészetről szólva azt mondja, hogy «a műzsák nem conservatív kisasszonyok, ők haladnak a korrall, s mint-hogy a század jelszava: «éljen a nép!» a műzsák is leszálltak az aristocraticus Helikonról, s a kunyhókban telepedtek meg». (*Uti levelek. VII.*) Még határozottabban írja Aranyinak 1847 febr. 4-én: «Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni czélja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az aristokrátiát!»

Utóbb, 48-ban még lelkesebben ezt mondja *Nyilatkozatában* (jun. 15.) a népről, az ismert követválasztási ügy alkalmából: «Kaptam az alkalmon, hogy a ki eddig az irodalomban képviseltem a népet, képviseljem most az országgyűlésen is... ki ismerné jobban szükségait, mint én? ki védelmezné lelkesedettebben jogait, mint én? hiszen a nép az én vallásom, istenem!» Majd ugyanott így végzi: «a nép én előttem szent, annyival inkább szent, mert gyöngé, mint az asszony s mint a gyermek. — Dicsértessék a nép neve most és mind örökké». E hely teljesen azt fejezi ki, mit *Az apostol*. Ott a szintén csalódott Sylvester szájába e szöveget adja:

«Ez hát a nép!» kiálta föl,
 Ez hát a nép, a melyet én imádok,
 A melyért élni s halni akarok!
 Ilyen volt ezredév előtt . . .
 De semmi, semmi, ezredév után
 Majd nem lesz ilyen; még most gyermek ő, kit
 El lehet könnyen bolondítani,
 Majd meg fog érni, férfi lesz belőle,
 S épen mert gyermek, gyámolítani kell.

A népet, a jogokból kizárt magyar népet inkább ölelő
 kebel tehát, mint a költőé, már nem lehetett volna. Felfogása
 e helyekből teljesen világos. Ő a népet nemesebbnek, jobbnak
 tartja az uraknál, küzdeni a népért legfőbb hivatása; ezért Dózsa
 Györgyöt «a magyar történet egyik legdicsebb emberének tartja». Csak a nép szereti önzetlenül, tehát igazán a hazát, a multban
 a nép szerezte és tartotta meg, a jövőben is ő lesz legfőbb tá-
 masza; ezért jogokat, teljes egyenlőséget és szabadságot követel.
 Sőt az államot szerinte a népre kell alapítani s többségénél fogva
 joga van a politikában vezetni és mindenestre előbb-utóbb fog
 is. Mindezek csak republikában valósíthatók meg; ő tehát az
 alkotmány átalakításában demokrata, radikális, a királyságnak s
 minden egyes- és osztályuralomnak ellensége; végre meggyőző-
 désből republikánus volt és marad végső lehelletéig s a mi ezzel
 egyet jelent, szigorú erkölcsű ember; republikánus vallásosság-
 ból is, mert a jelen és jövő a monarchia romjain a köztársasági
 eszme megvalósulásáé és győzelméé, minthogy a republika a
 szabadság gyermeke s a szabadság anyja.

Ha a költő emez összes nyilatkozatait elfogulatlanul nézzük,
 mindebben a socialismusnak, mint olyannak, semmi nyoma.
 A költő szabadságeszméi nem tudományosak, nem is történel-
 miek a szó valódi értelmében, a mint nem voltak ilyenek mes-
 teréi, Saint-Justéi sem, ki őket Rousseauból merítette. Azonban,
 ha nem szedte is eszméit semmi rendszerbe, az világos, hogy
 kívánt ugyan népfelszabadítást, a népnek viszonylagos anyagi
 jóllétet (t. i. részt a bőség poharából), oktatást, kívánta hazánk-
 ban a legnagyobb politikai egyenlőséget, sőt a népuralmat egészen
 oly mértékben, melyet újabban Seillière demokratikus imperialis-
 musnak nevez; de mindezt nem a gazdasági élet átalakítására,
 nem az állam megbuktatására, nem a magántulajdon, a család

eltörlésére vonatkoztatja akár a communismus, akár a collectivismus, akár más efféle megvalósítása végett, hanem tisztán az általános szabadság, a politikai demokratismus nevében. E szerint az ő állama is, mint Rousseaué és Saint-Justé, a közvetlen demokrácián alapult volna és alakja a reszpublika lett volna; de annyira mérsékli magát, mint Saint-Just (1791), hogy észszerűségből egyelőre megtartotta volna a monarchiát nálunk is, mint maga írja 1848 máj. 27-iki cikkében: «A monarchiának van még jövője nálunk, sőt mostanában elkerülhetlen szükségünk van rá, ezért nem kiáltottam ki a reszpublikát, nem lázítottam (mint rám fogják), csak megpendítettem az eszmét, hogy szokjunk hozzá. Ennél többet tennem esztelenség lett volna, ennyit tennem a haza- és emberszeretetet kényszerített a magam föláldozásával is. Igen, a haza- és emberszeretet.» Ez az idézet egyszersmind legyen felelet azoknak, kik még anarchista vonásokat is fedeznek fel a költőben.

A költő által álmodott állam tehát a szabadságon alapult volna, mely a legfőbb jó, a javak java, ennek megvalósítása célja a legközelebbi forradalomnak s az új törvényeknek; ezzel teljesen egyenrangú az egyenlőség, mely nélkül a szabadság nem gondolható; továbbá némi vagyonegyenlőség, a mennyiben senki-nek sem szabad egészen szegénynek lenni; magának az államnak alapfeltétele pedig az erény, a törhetetlen jellem, mint Robespierrenél és Saint-Justnál; mert az államban az egyenlőség feltétele a polgárok erényessége, de egyébként is a szigorú erkölcs és republicanus egyet jelent; «mert a reszpublikának nem az a fő jelszava, hogy «le a királylyal!», hanem a «tisztá erkölcs!»

Mindezek nevében gyökeres átalakulást követel, mert ez a forradalom célja és nem a foldozások, a mint ő az egyes reformokat nevezte. Ebben annál inkább hitt márcz. 15-ike után, mert hiszen egy egész ország önkénytelen föllelkedése mindenkit a feudalisztikus és az ezen alapuló nemzetgazdasági viszonyok megszüntetésére jóformán egy nap alatt ráhajtott. De mindebből világos, hogy akár midőn az arisztokrácia s minden nemesség ellen, akár a királyság, mint bűn ellen, akár a szabadság és egyenlőség, a népuralom és népköztársaság elvei érdekében emeli fel szavát s veti oda népszerűségét: mindig politikai átalakulásra s politikai forradalomra gondol, nem socialis

forradalomra. Ez a forradalom, melyet ő előre látott, gyönyörre várt és megjósolt, hite szerint épen a gyökeres átalakulás miatt, véresebb lesz ugyan, mint volt eddig bármelyik is; de aztán meg fogja adni a teljes boldogságot épen a republikai átalakulás, a valódi szabadság és egyenlőség, a jogok és kötelességek egyensúlya által, a népakarat és népfelség végleges biztosításával.

Tehát a ki ezekért, a királyság ellen küzd, az a valódi hazafi és az emberiség polgára, kinek emlékét az utódok megőrzik; a ki e javakért elszigetelve, sőt kortársaitól esetleg megvetve, kigúnyolva, üldöztetve, sőt életét, minden javait feláldozva küzd: az az Isten által nagy feladatokkal kitüntetett, Istentől elhívott apostol, mint minő az általa megénekelt Sylvester, a minő tudna és vágnék lenni önmaga.

Ámde, noha ezek a politikai küzdelmek szélső elveit mutatják, mégsem a socialismus törekvései; sőt Petőfinél általában és absolute nem találjuk meg egyikét sem a korabeli socialisták tanainak. Ő a lehetőség szerint olvashatta volna az 1847-ig megjelent utopista-tanokat s talán egyet-mást az általános ismeretek terjedése következtében ismert is belőlök; de alaposan s kedvvel nem foglalkozott velök, az e körbe csak némileg beletartozó írók közül Rousseaut kivéve egyet sem említ, a ki azonban szintén nem volt socialista. Nincs nyoma tehát, hogy pl. Babeuf felkelése és tanai bármi hatást is tettek volna rá; sőt a francia forradalomról szóló jegyzeteiben neve sem fordul elő és Marx *Communistá kiáltványát*, noha a lehetőség szerint olvashatta volna, tényleg nem olvasta.

De a mi feudalisztikus viszonyaink közt célja sem lett volna, még egy nemzeti socialismus érdekében kifejtett agitációnak sem. Míg a jogért és alkotmányért kellett küzdeni; míg ezek bilincsbe voltak verve, mire való lett volna egyébire gondolni? Petőfi is azt hitte, hogy a szabadság, mint varázserő, mindent meg fog adni a népnek, a jogokon kívül tehát kellő vagyonosságot, műveltséget és emberméltóságot is; midőn tehát a nép nyomorának látása meghatotta és népimádóvá tette, ugyanezek egyszersmind szabadsághőssé, a jogok bajnokává, a népfelszabadítás apostolává avatták ugyan, de sem a saját kora, annál kevésbé a mai kor felfogása szerint nem socialistává. E mellett a legmerészebb socialis előharczos is elismeri, hogy a

politikai forradalmaknak meg kell előzniök az esetleges socialis forradalmakat; a költő pedig még a Dózsa György felkelésében is csak a magyar népszabadság érdekében indított küzdelmet látott.

Mindezekhez a költő erős individualista s mint ilyen, az egyéni szabadságnak, sőt függetlenségnek nemcsak hirdetője, hanem saját élete példáján megvalósítója. Olyan mint apostola. Már pedig a socialis tanok egyenes ellenségei az egyéni szabadságnak, sőt általában is a szabadság eszméje ezekben az egyenlőségbe olvad, az egyéniség a tömeg egységébe vész; továbbá bennök az egyéni kötelességérzet és lelkiismeret a tömeg kötelességérzetévé és lelkiismeretévé alakul át; röviden az egyéni erkölcsiség a tömeg erkölcsével azonosul. Elgondoljuk-e most a költőt öntudatosan oly eszmezásló alatt, mely az ő egész életével és gondolkodásával egyenes ellentétben áll? Már pedig öntudatlanság az eszmékkel szemben nem volt Petőfi tulajdona; ellenkezőleg, a mint érzelmeiben és művészetében naiv, épen oly mértékben volt más oldalról élesen látó, átható intuitióval megáldott vizsgáló szellem, a mit már Arany is, mint kortárs, kiemel róla. Vagy ha ő esetleg socialis tanokból merített volna, legalább e pontra nézve megtette volna a maga különvéleményét, mint máskor is nem egyszer, ellentétben sokkal nehezebb viszonyokkal, mint az akkori socialismus. Tehát ha ő a szabadságot és egyenlőséget együtt említi, mint a francia forradalom, az utóbbi mindig, mint az előbbi eszme kiegészítőjét s nem mint egyenrangú tényezőket veszi; mert hiszen semmi sem zárja ki jobban az egyéni szabadságot, mint a tökéletesnek gondolt egyenlőség.

De hiszen megmondja ő maga is, hogy meggyőződéseit a világtörténelemből merítette s a francia forradalmak sugalmazták. Önmagáról nem egyszer mondja, hogy «a magányban buzgón olvasá, miként a hívő a koránt s mint a zsidó a bibliát, olvasta ott buzgón a világtörténetet».

Világtörténet! mily csodálatos könyv!

Mindenki mást olvas belőle.

Egyiknek üdv, másiknak kárhozat,

Egyiknek élet, másiknak halál.

Egyikhez így szól s kardot ad kezébe:

«Eredj és küzdj! nem küzdesz hasztalan,

Az emberiségen segítve lesz.»
 Másikhoz így szól: «tedd le kardodat,
 Hiába küzdenél,
 Mindig boldogtalan lesz a világ,
 Mint ezredévek óta az».

Neki azt sugta, mit körülbelül ebben fejez ki: a föld is gyümölcs, meg kell érnie; ehhez évezredek vagy tán évmilliók kellenek, de megéri valamikor s az emberek világ végéig fognak lakomázni belőle; a földet megérlelő sugarak a nagy emberek lelkei, ilyen sugár ő is; a világ czélja a boldogság s erre eszköz a szabadság; ő tehát a szabadságért fog küzdeni s érte vérét kiontani. (*Az apostol XI.*)

Ugyanez időtájban, 1848. márcz. 17-éről ezt írja: «Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalmak története, a világnak ez új evangélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti ígéit. Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem, és ott benn a holt betűk megelevenedtek, és az élethez-jutottaknak szűk lett a hely, és tomboltak és őriöngtek bennem.» (*Lapok... naplójából.*)

Valóban Petőfi lelkében és elveiben az emberiséget megváltó szó, sőt maga az új megváltó: a szabadság, még pedig szorosabban hazánkra alkalmazva, a magyar népnek, mint ezer év óta elnyomott osztálynak felszabadítása s szabadságának megvalósítása a demokratikus köztársaság felállítása által. Ez a bűvös eszme az ő életének vezetője, lelkének legfőbb tartalma, mely időnként más-más jelentest ölt, de lényegében ugyanaz a legmagasztosabb misztériosus ige marad, a maga minden egyebet magába foglaló jelentőségével és mennyei sugalmazásával.

Ugyanis fejlődése különböző szellemi fokain ez az ige előbb mint az egyéni szabadság, majd mint a minden hivatal vagy állandó foglalkozás alól való függetlenség türelmetlen sóvárgása jelentkezik költészetében. Majd a szabadság eszméje őt, mint a magyar nép felszabadításának, a haza földnépének a középkori feudálisztikus viszonyok alól való kiküzdésének törekvése foglalja el. Ez utóbb a francia forradalom hatása alatt általában az egész emberiségnek a rabságból való felszabadítása eszméjére vezeti, mely kivált 1846. második fele óta a világszabadság meta-

fizikai eszméje alakjában több, bámulatos lelkesedéstől sugallt költeménynyel gazdagította költészetét. Midőn 1848-ban végre a tettek ideje elkövetkezett, a szabadság eszméje újra szűkebb és szabatosabb jelentésben mutatkozik műveiben. Egyfelől az alkotmányos szabadság és egyenlőség megvalósítását követelte ennek nevében az összes, már említett logikai következményekkel; másfelől a történelmi és nemzeti jogok nevében kitört harcban hazánknek Ausztriától való függetlenítését értette alatta a nép-republikai átalakulás érdekében. Azonban a számtalan változat alaplényege, legyen nála bárhol, bármikor és bármily értelemben róla szó, mindig ugyanegy, melyet ebben fejez ki: «Legyünk rabokból ismét emberek», mint nemzet, szabadok, függetlenek s hogy mindkettőt elérjük, csak rajtunk áll.

A szabadság e kultuszából következik, hogy nincs költő, de talán általában író sem, kinél a *szabadság* szó nagyobb eszme- és érzelmi változatok és megindulások kapcsán fordulna elő, mint Petőfinél; ezért alig is van jellemzőbb valami az ő költészetére, jellemrajzára, mint az érzelmi és eszmekapcsolatoknak az a sorozata, mely műveiből a *szabadság* szó használatáról összeállítható; pedig éppen ennek az eszmének érzelmi kapcsolatai, ha bármily erősek is, éppen nem változatosak. *)

Figyeljük meg, hogy maga a *szabadság* szó 151-szer, a *szabad*, *szabadul* szók 45-ször, együtt 196-szor találhatók műveiben; úgyhogy az ú. n. partikulákon kívül, a *szerelem* szót kivéve, mely csupán költeményeiben körülbelül 172-szer található, ezt a szót használja leggyakrabban s ezzel külsőleg is megmutatja, hogy ő valóban a *szerelem* és *szabadság* költője. Ezért jogos önérettel írhatta 1849 jan. 13-án: «Úgy hiszem, van jogom némi öntudattal tekinteni vissza pályámra, mert (nem prætensiót, hanem tényt mondok) a magyar köznép között az én dalaim voltak a szabadság első leczkéje, megjelenésem előtt hírét sem hallotta ennek az eszmének, a melyért most harcol...»

Hinné-e mégis valaki, hogy a Czuczor-Fogarasi-féle akadémiai szótár e két szó közül egyiknél sem idézi őt, kivéve a *szerelemföltés* szónál, holott ez a szó Petőfinél előfordul ugyan háromszor, de az ott idézett helyen nem? Gondoljuk ehhez,

*) L. ez összeállítást a *Függelék*-ben.

hogy ha a *szabadság* ily nagy tért foglal el a költő eszmevilágában, még hányiszorta nagyobbak találjuk ezt, ha mint eszmét, mint lelkét betöltő igét tekintjük, a mint annyszor és annyszor elemzi, körülírja a szónak szótári megnevezése nélkül, vagy költeményeibe szövi, mint mozgató erőt, ihletébresztő okot, lelkesítő alkalmat; ha továbbá a vele rokon vagy ellentétes eszmék kapcsán figyeljük meg műveiben, mint *rab, rabság, szolgarab, bilincs, láncz, börtön, iga, király, monarchia, halál, vérpad* stb.; mert csak e módon ismerjük fel egész jelentőségét. S hinné-e valaki, hogy minde szóknál hiában keresünk a nevezett szótárban egyetlen idézetet is Petőfitől s hogy általában is a költő alig hússzor fordul elő benne,*) holott játszva írtam össze pár száz oly szót és szóösszetételt Petőfiből, melyek még az Akadémia 120,000 szóból álló 1901-iki szójegyzékéből is hiányzanak? Nem olyan-e ez, mint volna az, ha valaki rózsát keres és Sírász rózsaberkei mellett közönynyel halad tova? De hát ez csak egy kis kitérés.

Az ebből folyó lényeg az, hogy íme, Petőfi szabadsághős volt, a szabadság eszméjének katonája; de nem volt socialista, még kevésbbé communista, collectivista, socialdemokrata vagy ez irányok bármely más árnyalatának híve. A mint kiindulása más volt, más volt a célja is. Az elméleti socialismus, mint utopismus, egy lehetetlen ábrándot tűz ki a messzi jövőben; a gyakorlati socialismus a munkáskérdésből indulva ki, a társadalmi szervezet ellen küzd nemzetgazdasági elvek nevében és kivált az egyenlőség által véli célját elérhetőnek; Petőfinél ellenben fő a szabadság s ennek nevében akar politikai egyenlőséget s a nemzet osztályai összeolvadását; tehát körülbelül ugyanazt, a mit a megelőző polgári forradalmak zászlóikra írtak, melyekből ő is elveit merítette. Ezért, a mire pedig leginkább hivatkoznak, apostola sem socialista, hanem rajongó szabadsághős, a ki ennek érdekében valami heves, nagyszerű tette hivatkozik s ennek nevében új rendet akar létrehozni, melyben a régi állam hibái legyenek kizárva s ezért a legnyomasztóbb hatalmi tényezőket, a királyságot és papságot akarja kiirtani vagy

*) Alföld, álmkép, csárda, délibáb, élet, hold, honol, hortobágyi, ikertestvér, juhász, lemegy, lubiczkol, kül, mi, perem, sohasem, számár, szerelemföltés szóknál.

leverni. Mindebben sem düh, sem bosszú, hanem a meggyőződés vezeti; mert csak így támadhat új élet. Erre szükséges, hogy ő és családja martir legyen, mert az ügy csak úgy juthat diadalra s érte csak akkor tett nagyot, ha magát feláldozza.

Ámde az, a mit a socialismus akar, több és egyéb, mint a polgári szabadság; sőt egyenesen a magát felszabadított és érvényesülni bírt polgárság, mint osztály ellen küzd a proletárok érdekében, tehát olyanért, a mi már túl van a polgári forradalmon. E mellett a socialismus lényegében internacionális, vagy helyesebben antinationális; ellensége tehát a nemzeti hatalmi törekvéseknek, mint imperialismus, chauvinismus, történelmi jog, a nemzetiségeknek egy nemzetté összeolvasztása. Petőfi ezzel szemben szigorúan a magyar nemzeti történelmi hagyományok, történelmi jogok védője és követelője s oly szenvedélyes nacionalista, tehát oly kizárólagosan magyar, mint csak volt valaha és valaki. Sőt kivált 1848-ban és azután, midőn a harc épen történelmi jogaink és törvényeink érdekében folyt, a szabadság és egyenlőség minden eszméjét, minden gondolatát és összes érzelmeit ezek körül csoportosította; a veszély pillanatában azonnal minden ábrándjáról és általános emberi törekvéseiről elfeledkezik azon kívül, hogy magyar; el tehát világszabadsági és republikai ábrándjairól is. Proklamációja is oly teljesen a magyar történelmen alapszik, mintha soha egyébbel nem gondolt volna.

De továbbá a socialismus forradalmazó és romboló s egyik szélső árnyalata, az anarchismus, általában semmi rendet nem akar; Petőfi a szabadság nevében csak azért forradalmazó, mert nem hisz másként győzelmében, de aztán rendet akar; valójában evolutionista s teljes hite van a világtörténelmi fejlődésben, a világszellem általános javító uralmában. Egyszerűen annyi ellentét kínálkozik, hogy akár visszaélhetnénk velök; mondjunk csak annyit, hogy Marx nem vette volna be hívei közé, s ez elég.

De még szembeötlőbb a költő helyzete ez eszmeharcokban, ha megfigyeljük, a mit Engels mond a *Communisták kiáltvány* előszavában 1890-ben. E szerint 1847-ben kétféle embert hívtak socialistának. «Egyfelől a különböző utópista rendszerek híveit, kivált az Owenistákat Angliában s a Fourieristákat Franciaországban, kik akkor haldokló és kimerült sectákat al-

kottak; másfelől a legkülönbözőbb socialis gyógyszereszeket, kik a magok különböző egyetemes gyógyszerzeikkel s mindenfajta foltozással akarták a társadalmi bajokat orvosolni, a nélkül, hogy a tőkének és nyereségnek legkisebbet is ártottak volna.»

Kérdjük most: ugyan hol a nyoma, hogy a költő ezek bármelyikéről csak tudomást is szerzett volna? Sőt nincs az ő eszméi és elvei közt egy sem, melyet a francia forradalom ismeretével könnyen nem bírnánk megmagyarázni. A szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi oly szembeötlőn kerültek onnan, hogy felesleges is rólok beszélni; de pl. az általános európai forradalom közeledéséről szóló tant is megkapjuk Saint-Just egy különben zavaros, kiforratlan, egyébként meglepően mérsékelt művében, melynek egy példányába a költő e szókat írta be: «Petőfi Sándor kincse.»*) Ennek előszava e szókkal kezdődik: «Európa nagy léptekkel megy forradalma felé s a kényuralom összes erőfeszítései sem tartóztatják föl.» A világszabadság eszméje is, mely minden népnek minden kormány és uralkodó osztály elleni felkelését fejezi ki az általános szabadság és republika érdekében, szintén a francia republikánusok gyakran hirdetett elvéből származott. Egy pár más elvének származása pedig előfordult már e fejtegetések kapcsán. De egyebekben sincs oly politikai elve, egész a rémuralom szükségéig, az első minisztérium eltörléséig, melynek tagjait ő a girondistákkal hasonlította össze, vagy a királyítéletig: melyeket Rousseaunál vagy Camille Desmoulins, Robespierre, Marat, Saint-Just beszédeiben meg ne találhatnánk, egész az ő forradalmi stílusának tömör, kategorikus, kijelentésszerű fordulataig vagy a római szigorú köztársasági erények hangoztatásáig, vagy azon köztársasági lázig, melyről mint Saint-Just, ő is azt mondja, hogy őt kínozza, fölfalja, fölemészti.

De ha emígy teljes határozottsággal kimondhatjuk, hogy a költő nem volt socialista, sőt a socialismus akkori tanaival egyáltalán nem foglalkozott; azt mégsem lehet mondani, hogy elveiben ne volnának itt-ott olyanok, melyek az akkori socialis tanokkal rokonok. Első sorban is figyeljük meg, hogy mint Engels mondja, 1847-ben a socialismus elnevezés alatt bourgeois

*) *Esprit de la revolution et de la constitution de France. 1791. Paris.*

mozgalmat értettek, míg az ú. n. munkásmozgalmat communis-musnak nevezték. E szerint az első alatt általában értettek minden felszabadulási törekvést is. Maga a proletárság is 1847-ig sehol sem lépett fel önállóan, mint külön és szervezkedni akaró társadalmi osztály; a proletárság meggyőződése csak Marx fellépte s a manifestum után lett az, hogy nemzetközileg kell szervezkednie s a bourgeois-uralommal szemben nem lassú emancipatio vagy evolutio, hanem csak forradalom által vívhatja ki jogait. Addig a proletáriátus 1793 óta 1848-ig általában csatlakozott vagy ha úgy tetszik, iskolába járt a középkori viszonyok s más kényuralmi törekvések ellen harczoló mozgalmakba, melyekben a küzdelem ütköző pontjai azonban mindig ugyanegy politikai nemzet kebelében maradtak s a küzdelem céljai nem socialisak, hanem az egyenlő polgári jogok és szabadságok voltak, bizonyos eszményi politikai állapot nevében. Az addigi mozgalmak tehát demokratikusak, sőt szélső radikálisak voltak; de a proletárookra csak annyiban vonatkoztak, hogy minden forradalmi és felszabadulási mozgalom egyszersmind socialis mozgalom is, továbbá minden ily mozgalom őket közelebb viszi céljaikhoz, mert a socialis célokhoz a polgári felszabadulás határain vezet keresztül az út. Végre ha a forradalom a szabadságért küzdők végső menedéke, ez, sőt az állandónak proklamált forradalom a socialis törekvéseknek is egyetlen eszköze, annyira, hogy nincs ma egyetlen socialdemokrata sem, ki meg ne volna önmagában arról győződve, hogy ők forradalom nélkül célzt nem érnek; mert mint Carlyle mondja: «annak a szerencsétlen, mélyen elnyomott tömegnek mozgalmi olyanok, mint Enceladus rángásai, ki ha fájdalmairól panaszkodni akar, földrengést kénytelen előidézni.»

Ezért azt találjuk, hogy még mind maig is némely politikai szabadsági és egyenlőségi követelések a socialdemokraták követeléseivel azonosak, minő pl. az általános politikai választói jog, melyen, mint emlékezhethünk, csak imént annyira kaptak nálunk is a socialisták, ilyen továbbá a nép közvetlen részvéte az államhatalomban stb. Ez még inkább így volt 1847 előtt, mikor a fogalmak még épen nem voltak tisztázva s pl. az angol chartisták programja, kiket pedig Sombart is igazi socialistáknak nevez, csaknem tisztán politikai volt. Ime a híres hat pont:

1. általános szavazatjog; 2. a parlament évenként újrászervezése; 3. fizetés a követeknek; 4. titkos választás; 5. a választókerületek egyenlősítése; 6. a követté választathatás (passiv választói jog) censusának eltörlése.

De ezen kívül a köztársasági államforma is benne van az összes socialis elméletek követeléseinek közt; mert a köztársaság az, mely legalkalmasabb létrehozni az összesnek kormányzását az összes polgárok által az összes javára; úgy hogy pl. a Petőfi által kívánt köztársaság a maga demokratikus imperialismusával könnyen összezavarható elméletben és gyakorlatban a socialisták által sürgetett socialis köztársasággal, minőt pl. Marx is kíván. Ezért még Marx is elfogadná egyelőre a bourgeois-köztársaságot a maga részleges socialismusával átmenet gyanánt, a mint átmenetileg a költő is egy teljesen demokratikusan alkotmányos monarchiában is megnyugodott s egyelőre csak meg kívánta pendíteni a köztársaságot, mint a jövőnek az idők szelleme által kívánt államformáját. Hasonló gondolatokat a köztársaságról számos egykorú és megelőző írónál, politikusnál és utópistánál találunk. Említsük itt meg csak Louis Blancot, kit a költő is ismert, továbbá Ledru-Rollint, Blanquit, Leroux Pétert, Bounarottit s általában azokat a titkos társulatokat, melyek a Baboeuf-mozgalom (babouvismus) hatása alatt köztársasági és communisztikus czélokat tűztek ki s előkészítették a politikai forradalmat a socialis forradalom számára. Röviden az utópisták, szabadságharcosok egész a legszélsőbb marxista nemzetközi demokratikus socialismusig mind megegyeznek abban, hogy nem elég a trón felöntése, hanem kell a monarchiáé is; ez az első, szükséges lépés.

Tagadhatatlan továbbá az is, hogy mint minden szabadsági küzdelemben, úgy a Petőfi szabadságimádásában s a világszabadság eszméjében, ebben az eszményi, elvont internationalismusban, van némi olyszerű nemzetközi vonás, mint a proletariánismus internacionalejában, a mint azt Marx kifejtette s a mint az angol chartisták is hirdették. Az a felfogás, a mint a költő mondja, hogy két nemzet lesz a föld a jövő eldöntő viadalában s e két nemzetbeliek, a jók és gonoszok, szembe szállnak s vértenger árán, de győzni fognak a jók, mely után a menny le fog szállni a földre és az a Marx-féle meggyőződés, hogy a föld összes országaiban a proletárok nemzetközi egyesü-

lése vezetheti csak ezek ügyét diadalra s ennek következtében az egyesülésre felhívás: mindenesetre ha a kiindulásban s céljaikban mások, az eszme alapjában mégis rokonok; ép úgy rokonok abban az őszinteségben is, hogy mindkettő nyíltan izeni meg a hadat, mert sem ott, sem itt a küzdőknek nincs mit veszteniök, legfőlebb, mint Marx mondja, lánczaikat.

Ismerjük továbbá a költő világnézetének optimismusát, melynek alapja egy jóságos s a jó győzelmét elősegítő Istenbe vetett hit, mely e ponton nem ismerte sem az elméletben, sem utóbb a mi forradalmunk harczaiban a kételyt (*Bizony, mondom, győz most a magyar*) s ezt számos helyen fejezi ki. E hittel együtt járt, hogy mint mindenki, a ki az ember végtelen tökéletesedésében hisz, a boldog aranykort ne a régmúltba, hanem mint Saint-Simon s az utopisták általában, a jövőbe helyezze. Ehhez ő is, mint sok más entusiastá, hozzákapcsolta a millenáristák vagy chiliasták hitét, hogy annyi rossz után végre eljön az ezredik év, az új megváltó, a költő szerint a szabadság, s ez a világnak meghozza a békét. Köztők voltak, tudjuk, olyanok is, kik Ezsaiás sajátos magyarázatával ezt 1849-re számították, midőn az egész emberiség egy lesz. Ezért a költő 1848-at úgy üdvözölte, mint saját jövődölései s a bibliára alapított millenarismus megvalósulása évét, midőn «beteljesült az Írás jóslatja: egy nyáj, egy akol» (1848).

Ebben is rokonsága a XVIII. és XIX. századi socialis, Marx előtti utopistákkal kétségtelen. Ezeknek alapelve szintén az a metafizikai gondolat, hogy az Isten jó s a világ az ő alkotása lévén, tehát szintén jó; jó az ember is, a társaság is; mindkettő folyvást előre halad s emelkedésök biztos azon a mysteriozus hágcsón, mely Istenhez vezet. De ez biztosabb s gyorsabb lesz, ha az ész megleli a helyes társasági szervezetet, melynek eredménye lesz a béke s az egyetértés uralma s ezek által az emberiség boldogsága. E megoldásra pedig az ész valóban képes, mert erre valami felsőbb erő folyton kényszeríti és az nem föltehető, hogy Isten gyönyört leljen az emberi észnek e hiú kutatásokra sarkalásában; keresni kell tehát az új rend igazságait mindenütt, még a tévedésekben s az álmadozásokban is.

A kutatásnak ez a kötelessége vezeti Plato óta az összes utopistákat. Említsük csak Morus Tamást (*Utopia*), Campanellát

(*Civitas solis*), Harringtont (*Oceania*), Bacont (*Nova Atlantis*), De Foë Dánielt (*Essay of projects*), Hall Józsefet (*Mundus alter et idem sive terra australis* cz. allegorikus regény), Fénéront (*Salente, Voyage dans l'Ile des plaisirs*), Saint-Pierre abbét (*Rêve de paix perpétuelle*), Morellyt (*Basiliade*) stb., kik pompás eclogákban rajzolják a szenvedélyek kialvását, az érdekek és érzések összhangját, a lelkek egyesülését, az akaratok társulását, egyszóval az angyalokká vált embereket.

De ez a kiindulás, mondhatni az összes XVIII. századi és a XIX. századi socialis tanokban is, jóformán egész Marxig; azaz békés, theoretikus evolutionisták s általában így is jellemeztetnek. Lássunk Sombart s mások nyomán csak pár nyilatkozatot. Fourier azt mondja: «Minek kétségbeesni Isten bölcseségén, mielőtt terveit megismertük volna? Föltenni, hogy a tökéletesedés ily foka (t. i. minőt ő rajzol) nem az emberek számára való, annyi, mint Istent gonoszsággal vádolni.» Cabet szerint: «Lehetetlen föltenni, hogy az ember földi végzete a szerencsétlenség legyen, s ha elgondoljuk azt, hogy az ember lényegileg társuló, tehát rokonszenves és szeretni bíró lény, nem lehet róla többé föltenni, hogy természeténél fogva gonosz legyen.» Ha tehát a földön mégis annyi a rossz, ezek az emberi intézményekből származnak, a társaság rossz szervezetének következményei, melyek a természetes rendet felforgatva, helyébe mesterkéltet állítottak, mely utóbbit az elsővel fölcserélni az emberi ész van hivatva. A mint Proudhon mondja: «A socialis tudomány az ész és a társadalmi gyakorlat megögyeztetése.» Ez új társasági berendezés alapja Schuster Tivadar és a hasonló ideologok szerint, az ész és igazság lesz s a mai államok épen ezért szó nélkül fogják elfogadni a socialis kérdés békés megoldását. Erre az idő épen most érkezett el, mondják egyhangú lelkesedéssel; mert az emberiség végre eddigi nyomora tudatára jutott. A siker már csak a felvilágosodott ész és meggyőző propaganda feladata s a lánczok tüstént lehullnak, az egyetemes boldogság paradicsoma készen áll; mert hiszen az ember képes a korlátlan tökéletesedésre s minthogy a mai természetellenes állapotban mindenki szenved; tehát mindenki, megismervén a jobbat, enged az általános érdeknek s az igazságnak (Godwin) vagy pedig önként

meghódol a szabad társulás által létrehozott új gazdasági rendszernek. (Fourier, Owen, Cabet.)

A történelem azonban ezt másként tudja; a forradalmak tanúságtevése épen ellenkező. Azok t. i., kik valamely társadalmi szervezetet megalkottak, ezt tették azért, mert bírták tenni erejük-nél fogva s mert nekik ez jó; fenn is kívánják tehát tartani s ha lehet, fenn is tartják, mert nekik jó s övék a hatalom. Filozófiailag tekintve tehát pl. a francia rémuralom nem egyéb, mint a társadalmi osztályok között addig fennállt hatalmi és erőviszony megváltozása, a régi hatalmi tényezőknek erőszakos eltávolítása egy új által, melynek eltávolítása újra csak az erőszak eredménye lehet.

Ezt szószerint, így hitte a költő is, mint a francia forradalom igaz tanítványa. Ha tehát nézete megegyez is részben a socialis álmadozókéval, másrészt s ez itt a lényeges, mint a forradalom növendéke, sohasem ingadozott a békés propaganda és a véres forradalom közt s mindig gúnyolódott azokkal vagy ostorozta őket, kik a saját forradalmi átalakulásunkat vér nélkül megoldhatónak gondolták és hirdették. Az igazság útja vérfolyamon visz át; a szabadság ellenei és katonái közt a borzalmas leszámolás kikerülhetetlen. Ez az ő rendületlen hite.

Végre azzal, hogy mint Dózsa György, ő is 1848-ban osztályharczczal fenyegetődött, ha az úrbért az országgyűlés azonnal el nem törli s talán bizony próbált volna is valamit, ha szükség lett volna rá, vagy midőn 1847-ben a kenyér, jog és általános oktatás jelszavait hangoztatja, melyek tökéletesen ugyanazok, melyek miatt már nem egyszer fegyverrel nyomták el a feljajdulást és a melyek ma is minden socialis szervezet zászlóján olvashatók: bizony csinálta ő is a socialismust a nélkül, hogy akarta volna s fölhívása az arisztokráciához (*A mágnásokhoz*) annyira egyezik a fourierista Considérant Victor fölhívásával a bourgeoisiehoz (*Démocratie pacifique*) a socialis kérdés, mint a kor eszméjének megoldására, hogy azt kell hinnünk hogy a költő valami úton tudomást szerzett róla. Mert ugyan ő nem állhatott egy akkoriban nálunk egyáltalán nem létezett, kiszipolyozott gyári munkáshad partján; de igenis állt egy elnyomott hazai földműves néposztály oldalán, mely mai nap tulajdonképeni zömét alkotja a sorsán változtatni akaró s egy-

előre magán kiköltözéssel segítő magyar agrársocialista néposztálynak.

Sőt itt egy lépést még kell tennünk. Névszerint, akár-miként szépítjük a dolgot, a politikai felszabaduláshoz kötött remények, legalább a népre nézve, nálunk nem valósultak meg. A demokratikus alkotmány helyett lényegében mind maig aristokratikus alkotmányunk van és épen nem jogtalan az a zászlófelirat, melyet a socialisták körül hordoznak nagy körmeneteik alkalmával s mely így szól: jogot és kenyeret a népnek; mert hiszen a szabadság neve alatt is csak gyarapodnak egy új feudális-mus intézményei. A forradalom s a nemzeti küzdelmek meghozták azt, a mi a nemzet minden tagjának jó, minők a nagyrészt idegen bürokrácia megszűnése, az adók és némely jogok egyenlősége, a törvény előtti egyenlőség, a választó és választathatási (activ és passiv választói) jog kiterjesztése, az egyéni szabadság biztosítása és több más. De mindez nem elégítheti ki a népet, mely mindezek alatt részint többet, részint egyebet remélt és várt s első sorban semmiesetre sem azt, hogy a régi kasztok helyett másnemű, de még erősebb kasztok vegyék kezökbe a multhoz képest talán megszázsorodott gazdagodás és új elnyomó tőkék szerzésének, központosításának eszközeit; és míg a nép dolgozik, szenved, létrehozza a terményeket s eddig nem is sejtett módon halmozza fel a tőkéket, addig ő maga nélkülözésben, nyomorban sinlődik.

Most, ha a költő ezt megérte és látta volna és látná ma, elveiből világos, hogy egy nemzeti, magyar, hazafias, de egy-szersmind nemes, eszményi socialismus zászlója alatt találnók, mint az új alakulások és hatalmi viszonyok által elnyomottak vagy a térről leszorítottak és elhanyagoltak vezérét. Ez világos és kétségtelen. Különben is ez a dolgok sorrendje. A politikai átalakulás előmunkálat a socialis, tehát a gazdasági átalakulásra. A politikai felszabadulásért küzdök, mint Considérant helyesen mondja, a proletárismus előharczosai; azok a feudális és klerikális korlátokat törték szét, ezek a gazdasági lánczokat igyekeznek lerázni, mely miatt, további és makacs ellentállás esetén, épen oly példátlan forradalmat jósol meg, mint Petőfi, a szabadságért való küzdelemben.

Világos az előadottakból az, hogy a költő tehát szabadság-

hős, demokrata és republikánus volt, ezeknek vallotta is magát; de nem volt socialista és sem e szó, sem az eszme közelebbről műveiben még körülírva sem fordul elő. Annak oka tehát, hogy a socialisták benne socialis eszmék zászlóvivőjét keresik, az, hogy a szabadsági mozgalom — mint mondtuk — mindig egyszersmind socialis mozgalom is és pl. Marx gondolata és intése is az, hogy «a munkás-forradalmakban első lépés a proletáriátusnak uralkodó osztálylyá emelése, a demokrácia kiküzdése». Ez egyszersmind a költő törekvése is, ha a proletárság helyett a népet mondjuk. Valamint oka az, hogy az ő szabadsági eszméi a dolog természeténél fogva rokon eszméket tartalmaznak azokkal, melyeket a socialisták is hirdetnek; sőt a socialismus tanai eredetileg a szabadsági forradalmi törekvésekből és eszmékből erednek.

Itt tehát semmi rendkívüli nincs; sőt a dolog egészen természetes. Ehhez kell venni, hogy a tévedést előmozdítja az is, hogy a költő — mint fentebb részleteztük — csak általában, semmiesetre sem rendszerként fejti ki elveit, hanem inkább szenvedélyesen vagy még inkább lelkesedett dogmatikus fanatismussal odaveti. Aztán voltaképp minden nagy költő hasonló a tengerhez, melynek végtelensége mindenkiben épen azon gondolatot ébreszti, mely lelke tartalmának megfelel. És végre, ha a nép, bármily elnevezés alatt, valamikor és valahol egy igaz barátot keres, akkor méltán gondol Petőfire, mert igazabb barátja és lelkesebb védője nincs és nem volt.

FÜGGELÉK.

1. Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet. (1847.)
2. Most hát lelkem, repdess régi szárnyadon,
Merre a szabadság végtelenje von.
(Megúnt rabság.)
3. Börtönéből szabadult saslelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.
(Az alföld.)
4. Csókolgat a drága szabadság
Édes, tüzes ajkaival.
(Azokhoz az én jó...)
5. Önmagáról tudja e lak népe, milyen
Édes a szabadság tiszta levegője.
(Az erdei lak.)
6. A szabadság drága koszorúja,
Nem hitvány pénz volt a harczy zsold.
(Háborúval álmodám.)
7. A te csókod, te szép szabadság, te
Égi lények legdicsőbbike!
(Ha az Isten...)
8. Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És szabadság, te vagy lelkem istensége!
(A csárda romjai.)
9. Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért, hogy egykor érted haljak én meg.
(U. o.)
10. Ki sokkal inkább hajtá le fejét a
Szabad szegénység kőszikláira,
Semmint a függés bársony pamlagára — —
(Vajda Péter haldtára.)

11. Kivágom én keblemből* szívemet,
 — — — — —
 Talán kikél babérfa képiben
 S koszorúja lesz a bajnokoknak,
 Kik a szabadságért harezolnak.
 (Kivágom én...)
12. Szeretek én egy istenasszonyt,
 Egy számkiűzött istennőt:
 A szabadságot. (Szeretek én...)
13. Szabadságért küzdött az ifju,
 S börtönbe dobták, ottan ül.
 (A bilincs.)
14. Ugy-e nem ismersz? a szabadság
 Csatáiban kard voltam én.
 (U. o.)
15. Bilincset vertenek belőlem,...
 S ki vélem vitt a szabadságért,
 Most azt szorítom szörnyűség.
 (U. o.)
16. a zászlókon eme szent jelszóval:
 «Világyszabadság!» (Egy gondolat bánt...)
17. A hőseket egy közös sírnak adják,
 Kik érted haltak, szent világyszabadság!
 (U. o.)
18. Részünk minden nyomor...
 De szabadok vagyunk! (A farkasok dala.)
19. Végső volt honában,
 Ki a szabadságért
 Hősi kardot ránta. (Szent sír.)
20. S várta, várta, várta,
 Mikor jön már a hír, hogy szabad hazája?
 (U. o.)
21. Egyedül csak egy... a
 Költő, a szabadság
 Ez örök lámpája. (U. o.)
22. Háború volt mindig éltem legszebb gondolatja,
 Háború, hol vérét a szív szabadságért ontja.
 (Háború volt.)

23. Egy szentség ván a világon . . .
 — — — — —
 Ez a szentség a szabadság!
 (U. o.)
24. Békét, békét a világnak . . .
 Békét csupán a szabadság
 Fölszentelt kezéből. (U. o.)
25. Csak hogy szabad, hogy független legyek.
 (Első esküm.)
26. Már akkor, akkor úgy szerettelek,
 Olyan világ-fölggyújtó szenvedélylyel,
 Mint most szeretlek, drága, szent szabadság.
 (U. o.)
27. A szép szabadságot lelkem hadd köszöntse.
 (Kit feledni vágytam.)
28. Még akkor is szent lesz a könnyv, hol
 Meghalt eszméim nyugszanak,
 Mert hősök temetője az, kik
 A szabadságért haltanak. (Rongyos vitézek.)
29. Csatatér ez a sík, szent csatának tére,
 Mert a szabadságért harczolának rajta,
 Oh árva szabadság, haldokló kezedből
 Undok árulás a fegyvert kicsavarta.
 (A majtényi síkon.)
30. A szabadság zászlója volt e szent jel;
 Csak játszott a viaskodó szelekkel.
 (A csonka torony.)
31. A szabadsági zászló lebukott,
 Ti is alusztok, dicső bajnokok,
 Kik szabadon inkább elestetek,
 Semhogy rabszolgaságban éljeteek.
 (U. o.)
32. Azért látjátok őket mindenütt
 A szabadság: e napfény ellen küzdeni.
 (A gyűldrei ifjakhoz.)
33. Hol a szabadság, ott van a haza . . .
 (U. o.)
34. Szeretem a pusztát! ott érzem magamat
 Igazán szabadnak . . . (A gólya.)

35. Itt tűzé föl piros zászlóját a
Szabadságnak Zrinyi Ilona.
(A munkácsi várban.)
36. A szabadság hősinek tanyája
Íme, íme most rabok hona.
(U. o.)
37. Kardot szült a lyányka, kardot,
És ez a kard . . . a szabadság.
(Kard és láncz.)
38. És a mennynek s a pokolnak
Két szülötte, a szabadság
S szolgaság (U. o.)
39. Lant idegébe kapok, s vad tűzzel zengi el ajkam
Harsány hymnusodat, százszorszént égi szabadság!
(Levél Arany Jánoshoz.)
40. Téged dicsérünk, légy áldva, imádva, szabadság!
Nélküled élni örök szenny, érted halni örök fény!
(U. o.)
41. . . . a bozót hadd tépje sörényét,
Csak szabadon járjon . . . (U. o.)
42. Bánya ez, a mely a
Szabadság számára
Kardvasat terem. (Szívem.)
43. Másik kezemben imakönyvem: a
Szabadságháborúk története!
(Beszél a fákkal.)
44. És a szabadság? egyet mosolyog,
S mind, a ki híve, a harcztérre lép.
(U. o.)
45. Hány drága élet hullt már érted el,
Oh szent szabadság! és mi haszna van?
(U. o.)
46. Saját vérök tavába fúlnak bé
A szabadságnak ellenségei!
(U. o.)
47. Eldobni érte szabadságunk,
Mely legimádottabb sajátunk,
S fölvenni a könnyű szabadság
Helyett az élet súlyos gondját
(Mi a szerelem?)

48. Te éretted harczolék, *szabadság*.
(*A rab.*)
49. Leestem úgy a *szabadság* szárnyáról
(*Arany Jánosnál.*)
50. Drága árú a *szabadság*,
Nem ingyen, de pénzen adják,
Drága pénzen, piros véren . . .
(*Mit csinálsz . . .*)
51. Ha elrablák a *szabadságot* tőle,
Hadd gondolkozzék legalább felőle.
(*A rab oroszlán.*)
52. Elvették *szabadság*dát, mindenét,
De nem vehették hős tekintetét.
(*U. o.*)
53. Újra vinni a *szabadság* harczeit.
(*Ne feledd a tért.*)
54. Átkozott az a dicsőség, a mely
A *szabadok* szívét tapodja.
(*U. o.*)
55. Sokkal drágább a sír és a börtön,
Melyet honfi-névnek fénye tölt meg,
Mint a győzedelmi oszlop, a mit
A *szabadság* romjain emeltek.
(*U. o.*)
56. Aludj', aludj',
Szép kedvesem . . .
Oh *szabadság*!
Oh szerelem! (*Álmodva.*)
57. A te dicső szent katonáid ők,
Segítsd őket *szabadság* istene!
NB. négyszer, mint refrain. (*Olaszország.*)
58. *Sajtószabadságot* szerezzetek,
Sajtószabadságot, csak ezt ide!
(*Az országgyűléshez.*)
59. A szellem rab, s mi föntartjuk nyakunkat,
S *szabad* neimzetnek csúfoljuk magunkat!
Szolgák vagyunk, rabszolgánál szolgábbak . . .
(*U. o.*)
60. *Szabadság* lesz! im az ég is ide szegődött a földhöz.
(*A tél haldíla.*)

61. Addig él csak minden zsarnok,
Míg magok, alattvalói,
Szabadságot nem akarnak.
(*U. o.*)
62. Harczolj, harczolj, föld a téllel, . . .
S *szabadságodat* kivivod,
Tavasza te *szabadságod*. (*A tél halála.*)
63. Végszavam: *szabad* halál.
(*Beaurepaire.*)
64. Megöli a *szabadságot*
(*U. o.*)
65. Rabok legyünk vagy *szabadok*?
Ez a kérdés, választatok!
(*Nemzeti dal.*)
66. Kárhozottak ősapáink,
Kik *szabadon* éltek, haltak.
(*U. o.*)
67. *Szabad* sajtó! . . . már ezentúl
Nem féltek, nemzetem, (*15-dik márczius 1848.*)
68. Gondolatink szárnyai
Szét *szabad* már szállani.
(*U. o.*)
69. Föl a *szabadság* nevében
Pestnek elszánt ifjai! . . . (*U. o.*)
70. Oh *szabadság*, hadd nézzünk szemedbe!
(*A szabadsághoz.*)
71. Oh tekints ránk, fonséges *szabadság*!
(*U. o.*)
72. De *szabadság*, mért halvány az orczád?
(*U. o.*)
73. Koszorús a haza homloka!
Szabadságból fontuk azt oda.
(*Bordal.*)
74. *Szabadságunk*, a ki hozzád nyúl,
Elbúcsuzhatik a világtul. (*U. o.*)
75. Testvéreim a *szabadság* nevében.
(*Van-e mostan?*)

76. Mi nekünk a *szabadság*
 Árnyéka nem kell,
 Maga *szabadság* kell mi nekünk,
 Teljes *szabadság* minden áron!
 (Készülj, hazám!)
77. Hazánk szentje, *szabadság* vezére,
 Sötét éjben fényes csillagunk,
 Oh Rákóczi ... (Rákóczi.)
78. S majd ha eljön győzedelmünk napja,
 A *szabadság* dicső ünnepe ...
 (U. o.)
79. Hozd magaddal a pacsirtát,
 Nagy mesteremet,
 A ki szép, *szabad* dalokra
 Tanít engemet. (A tavaszhoz.)
80. Nagyobbodnak a halálnak Tartományai,
 S bennök sokan a *szabadság* Szent halottai.
 (U. o.)
81. Te hallottad e szent zajt, s magad is
 Kiáltottad: éljen a *szabadság*!
 (Kis fiú halálára.)
82. . . . Birodalmatok
 A *szabadság* kálváriája. (Austria.)
83. Egy szóvá s egy érzelemmé
 Olvadt össze a haza,
 Az érzélem «elkesülés».
 A szó «*szabadság*» vala.
 (A márcziusi ifjak.)
84. Ezernyolczszáznegyvennyolcz! az égen
 Egy új csillag . . . vérpiros sugára
 Életszint vet a betegségében
 Meghalványult *szabadság* arczára.
 (1848.)
85. Szent *szabadság*, újabb megváltója
 A másodszor sülyedt embereknek.
 (U. o.)
86. *Szabad* a magyar nép, *szabad* valahára.
 (A magyar nép.)
87. *Szabad* a magyar nép, fejét föltarthatja.
 (U. o.)

88. *Szabad a magyar nép . . . lejárt napod, német.*
(U. o.)
89. *Haza és szabadság, ez a két szó, melyet*
Először tanuljon dajkától a gyermek.
(U. o.)
90. *Respublica, szabadság gyermeke,*
S szabadság anyja, világ jótévője.
(Respublica.)
91. *Oh Manuel, fölkelt im Franciaország!*
Szabadságának nincs többé ellensége.
(Béranger legújabb dala)
92. *Kezed ott van a kardon, a markolaton . . .*
Ki fog élni, ha nem te, dicsőn, szabadon.
(Forradalom.)
93. *Ríva fakadsz, hogy ha magyar a hited,*
Ha hazádat s szabadságod szeretet.
(Hány hét a világ?)
94. *Olaszország minket soha nem bántott,*
Egyet akar velünk: a szabadságot.
(U. o.)
95. *Összeszövetkeztek élet és halálra,*
Szabadságot hozni a magyar hazára.
(Vérmező.)
96. *Szabadságért elhullt dicső áldozatok.*
(U. o.)
97. *Midőn kiért a szűk falak közül,*
Azt gondolá: börtönből szabadult.
(Az apostol. X.)
98. *S midőn végkép eltűnt a város . .*
Szabadnak akkor érzé csak magát.
«Szabad vagyok!» kiálta föl,
«Szabad vagyok!» (U. o. X.)
99. *Oh milyen érzés, milyen gondolat,*
Midőn az ember először szabad!
(U. o. X.)
100. *Mi célja a világnak?*
Boldogság! s erre eszköz? a szabadság!
Szabadságért kell küzdenem.
(U. o. XI.)

101. Fogadjatok, ti *szabadság*-vitézek,
Fogadjatok szent sorotok közé.
(U. o. XI.)
102. Az embernek nemcsak joga,
Hanem teremőjéhez
Kötelessége is
Szabadnak lenni. (U. o. XVI.)
103. . . . egy közös jó van, miből
Egyenlőn jár mindenkinek
A rész, s ez a közös jó a *szabadság*!
(U. o. XVII.)
104. Oh szent *szabadság*, érted szenvedek.
(U. o. XVII.)
105. A többi? az emberiség, *szabadság*,
Ez mind üres szó, pusztá ábránd.
(U. o. XVII.)
106. Egy sejtetem azt súgja nékem,
Hogy én *szabad* leszek. (U. o. XVIII.)
107. Te kis madár ott a falon, te
Szabad világnak *szabad* vándora,
Te a *szabadság* hírmondója vagy!
(U. o. XVIII. Kétszer.)
108. . . . első örömkönyűi
Azoknak orezájára folynak, a kik
Itt a *szabadságért* szenvedtenek.
(U. o. XVIII.)
109. Megnyílt az ajtó, és a börtönőr
A rabnak azt mondá: «*Szabad* vagy».
(U. o. XVIII.)
110. . . . «tudom,
Mi történt: én *szabad* vagyok . . .
Szabad tehát a nemzet, a haza?»
(U. o. XVIII.)
111. «Mi gondod a hazára, golyhó?
Köszönd meg, hogy te *szabad* vagy.»
(U. o. XVIII.)
112. Olyan mohón, oly édesen
Szívá a *szabad* levegőt. (U. o. XIX.)
113. Azt kérdezé: «*Szabad* tehát
A nemzet, a haza?» (U. o. XIX.)

114. S a feleletre ő nem is figyelt,
Mert szentül hitte, hogy *szabad*.
(U. o. XIX.)
115. Talán az isten
Átadta a rab-embereknek
Rég elveszített *szabadságukat*?
(U. o. XIX.)
116. S megemlékeztek a győzelmesek
Ama szentekről és nagyokról, a kik
A szolgaságban *szabadok* valának.
(U. o. XX.)
117. Legyen *szabadság* először,
És azután legyen béke. (*Jöj el végre.*)
118. Mert végtére *szabadokká* kell lennünk;
Hadd legyen az egész világ ellenünk.
(*A székelyekhez.*)
119. Egy vallás van a földön: *szabadság*!
A ki mást vall, rettentőn lakol.
(1848.)
120. Föl a zászlóval magasra
Hadd lássák és hadd olvassák.
Rajta szent szó van: *szabadság*.
(*Csatadal.*)
121. Most Kont István következik,
A végső, a harminczadik!
Ő volt akkor a hazába'
A *szabadság* végsugára. (*Kont és társai.*)
122. Hazám, hazám,
Ki volt, ki így megátkoza?
Hogy rajta a *szabadság*
Örökké csak földönfutó legyen.
(*Vesztett csaták.*)
123. Induljatok
Százazrével, miljomával
A szolgaság Egyiptomából
A *szabadsági* Kanaanba. (U. o.)
124. Európa csendes, újra csendes . . .
Szégyen reá! lecsendesült és
Szabadságát nem vívta ki.
(*Európa csendes.*)

125. Tekints reánk, tekints *szabadság*,
Ismerd meg mostan népedet.
(U. o.)
126. Lantom, kardom tied, oh *szabadság*!
(*Burján Pál emlékkönyvébe.*)
127. S dicső lesz élted, boldog és *szabad*.
(*Bizony mondom.*)
128. Megéneklek majd diadalmadat,
Szabadság, és a szent halottakat.
(U. o.)
129. Midőn, mit eltört lánczunk ád, a nesz,
Egy *szabad* nemzet imádsága lesz.
(U. o.)
130. Kár azoknak a *szabadság* kardját
Kézbe venni, kik csak azért tartják,
Hogy a zsarnok a porig alázza.
(*Buda várán.*)
131. Te éretted megyünk a csatába,
Nemzetünknek drága *szabadsága*!
(*Péter bátya.*)
132. Sőt örülök, hogy nevemmel hárman
Lesznek ott a *szabadság* harczában.
(U. o.)
133. Szép halál a *szabadságért* halni,
A hogy én azt el tudom gondolni.
(U. o.)
134. Fegyveritek legyenek megáldva,
Hogy *szabadság* ragyogjon majd rajtok.
(U. o.)
135. *Szabadságot* vesznek drága áron,
S én ne legyek a véres vásáron.
(U. o.)
136. Mi ne győznénk? hisz *Bem* a vezérünk,
A *szabadság* régi bajnoka. (*Az erdélyi hadsereg.*)
137. Jöjjetek, *szabadság* hőhérlegényei.
(*A honvéd.*)
138. Ki is megyünk, szó sincs róla . . .
Király ellen *szabadságunk*,
Istenünk és hazánkért. (*Föl a szent háborúra!*)

139. Megnézem . . . a fényes Franciaországot és magát Bérangert, a világ új megváltójának, a *szabadság*nak legnagyobb apostolát. (*Úti levelek*. VI.)

140. Délután értem Patakra . . . Itt tanyáztak a *szabadság* orosz-lánjai. (*U. o.* XI.)

141. . . . Hiszem az istenemet, hogy itt nálunk is megjön még az ideje, mikor a *szabadság-imáddó* pogány emberek is megélhetnek. (*Lev. Aranyhoz* 1847. febr. 12.)

142. Ha már a *szabadság* eszméit nem olthatjuk *szabadon* a népbe, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szemé elé. (*U. o.*)

143. . . . (Jókai) főtagja a fiatal Magyarországnak, hová mindazokat számítom, kik valódi *szabadelvűek* . . . (*U. o.* 1847. aug. 17.)

144. *Szabad* a sajtó. (*Lapok P. S. naplójából.*)

145. . . . itt álljanak a piros betűk, mint a *szabadság* hajnalsugárai. (*U. o.*)

146. Ma született a magyar *szabadság* . . . (*U. o.* I.)

147. . . . Van olyan együgyű, ki azt képzelje, hogy *szabad* sajtó nélkül lehet bármely nemzetnek *szabadsága*? (*U. o.* I.)

148. Üdvez légy születésed napján, magyar *szabadság*? (*U. o.*)

149. Oh *szabadságunk*, édes kedves ujszülött. (*U. o.* I.)

150. . . a francia forradalmak története, a világnak ez új evangéliuma, melyben az emberiség második megváltója, a *szabadság* hirdeti igéit. (*U. o.* II.)

151. . . . vártam a jövődöt, vártam azt a pillanatot, melyben *szabadsági* eszméim, érzelmeim, szívemnek ezen elkárhozott lelkei elhagyhathják a börtönt. (*U. o.* II.)

152. Logikailag a forradalom legelső lépése és egyszersmind fő kötelessége *szabaddá* tenni a sajtót. (*U. o.* II.)

153. Holnap ki kell vívnunk a *sajtószabadságot*! (*U. o.* II.)

154. . . . nem kiáltottátok-e velünk: *szabadság*, egyenlőség, testvériség? (*U. o.* III.)

155. . . . lelkem istene . . . a *szabadság*. (*U. o.* VI.)

156. Ez nagy férfi volt (Rákóczi) és az ő keze szent; megszentette a *szabadság* kardja. (*U. o.* VII.)

157. A *szabad* magyar nemzet katonái még most is ott vannak Olaszországban, egy sorban a *szabadság* hőhéraival. (*U. o.* VIII.)

158. Ha majd a *szabadság* közösen elfogadott istenség lesz (és ma holnap az lesz) ... (U. o. VIII.)

159. az ég a megszületett *szabadságot* keresztelte. (*Historiai jegyzetek.*)

160. Magyarország még koránt sem tett eleget arra, hogy boldog és *szabad* legyen mert minden nemzetnek ez a két fő czélja: boldogság és *szabadság*. (*A kis-kunokhoz.*)

161. ... a két földi istenség: a boldogság és *szabadság*. (U. o.)

162. Valóban gyönyörű! így értelmezik önök a *szabadságot*? (*Nyilatkozat a szabadszállási vál. ügyében.*)

163. Az a *szabadság* ... hogy a ki nem tetszik a népnek, azt kikergetik a városból. (U. o.)

164. első valék azok közt, kik a magyar nép *szabadságért* szót emeltek. (U. o.)

165. menjete a pokolba, kik kezét emeltetek a szent *szabadságra*. (*Pest, augusztus 10. 1846.*)

166. Átadjuk neked, Római császár, ... a magyar koronát azon kikötéssel, hogy törvényeinket, jogainkat, *szabadságunkat*, ... mint szentségeket, védelmezni tartozol. (*Az egyenlőségi társ. proclamatíója.*)

167. «Elfogadom a koronát, és én a magyar nemzet törvényeinek, jogainak s *szabadságának* megtartója és védelmezője leszek.» (U. o.)

168. «.... magyar nép, vége *szabadságotnak*, rab vagy, Ausztria rabja.» (U. o.)

169. kivetkeztetett bennünket minden ősi jogainkból és *szabadságunkból*. (U. o.)

170. A ki azt akarta, hogy véres halállal veszszen el, nem kellett ... csak ezt a szót kimondania: *szabadság*. (U. o.)

171. követte Európa minden népe, fölkiáltott és fegyvert ragadott *szabadságáért*. (U. o.)

172. «Mi *szabadok* akarunk lenni, s visszavívjuk elrabolt ősi *szabadságunkat!*» (U. o.)

173. «Jól van, kedves magyar nemzet, légy *szabad*, légy boldog.» (U. o.)

174. «Nincs a világon az a hatalom, mely ismét elrabolja tőlünk a *szabadságot!*» (U. o.)

175. ha Jellasics csak azt akarná, hogy *szabadságunkat* veszi el. (U. o.)

176.megyünk bérczi folyamok gyanánt,s hullámainkon visszük a *szabadság* bárkáját. (U. o.)

177.*szabadságunk* és leendő nagyságunk legmegrögzöttebb ellenségi itt vannak Pesten. (Levél Bankoshoz. 1848. aug. 18.)

178.a magyar köznép között az én dalaim voltak a *szabadság* első leczkéje. (Levél Kossuthhoz 1849. jan. 19.)

adalom között. 20 f. — V. *Barna F.*: Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyar-
an. 60 f. — VI. *Télffy*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VII. *Imre S.*:
nevek uk és ük személynagairól. 40 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékbeszéd Székács
özsef t. tag fölött. 40 f. — IX. *Vámbery*: A török-tatár nép primitív culturájában az
gi testek. 20 f. — X. *Volf Gy.*: Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordi-
isa. 20 f. (1877—1879.) — VIII. k. I. *Dr. Abel J.*: Corvin-codexek. 1 K 20 f. —
I. *Barna F.*: A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. 1 K. — III.
Dr. Genetz A.: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — IV. *Dr. Zichy Á.*: Tanulmány
japán művészetről. 2 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre
839-ben elhunyt r. t. fölött. 20 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Ukkonpohár. A régi
magyar jogi szokásnak egyik töredéke. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az ugynevezett
gy aspiráták phonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. — VIII. *Dr. Abel J.*:
magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Pozder K.*:
jperzsa nyelvjárások. 1 K. — X. *Imre S.*: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái.
0 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag
felett. 20 f. — II. *Dr. Zichy Á.*: A Boro-Budur Jáva szigeten. 80 f. — III.
Ballagi M.: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. — IV. *Vámbery*: A hunnok és avarok
emzetisége. 60 f. — V. *Hunfalvy P.*: A Kün- vagy Petrarka-codex és a kúnok.
0 f. — VI. *Szász K.*: Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. 10 f. —
II. *Barna F.*: Ős vallásunk főistenei. 80 f. — VIII. *Dr. Ruzsicska K.*: Schopen-
auer æsthetikája. 20 f. — IX. *Barna F.*: Ős vallásunk kisebb isteni lényei és
ldozat szertartásai. 60 f. — X. *Dr. Kont I.*: Lessing mint philologus. 60 f. —
I. *Bogisich M.*: Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból. 1 K. — XII.
imonyi: Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. 40 f. (1880—1881.) — X. k.
Simonyi: A jelentéstan alapvonalai. 60 f. — II. *Heinrich G.*: Etzelburg és a
magyar hünmunda. 40 f. — III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuoni
adalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Értsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi*
I.: Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — VI. *Dr. Pecz*
I.: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K
0 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII.
Bogisich M.: Canticale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az er-
lyi hírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbeszéd Klein
ipót Gyula kültag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Ujabb adalékok a magyar zene
örténelméhez. 80 f. — XII. *Banóczi J.*: A magyar romanticismus. 20 f. — XIII.
Bartalus I.: Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k.
Hunfalvy P.: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. —
I. *Télffy*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Télffy*: Középkori görög verses
gények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. —
I. *Vámbery*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és az
bónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegli Miklós mester magyar katechizmusa
662-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. *Gold-*
her: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbery
min «A magyarok eredete» czimű műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K
0 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlőlés történelmi folytonossága és a Nyelvör.
0 f. — XII. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f.
883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. *Dr. Nagy*
I.: Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexiv és valláserkölcsei elem a
ltészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kúnos és Munkácsi*: A belviszonyragok
sznárlata a magyarban. 1 K. — V. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor
nyelvészet II. 1 K. — VI. *Volf Gy.*: Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 1 K. —
II. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Télffy*: Nyelvészeti
ozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ősvallá-
nk istenasszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. —
I. *Gr. Kuun G.*: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Abel J.*:
ota Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda
az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III.
oldsiher I.: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. —
I. *Abel J.*: A homerossi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjákok
gány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. —
I. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbery Ármín ur válaszára. 40 f. — VIII. *Szily*
I.: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt
ekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok. I. rész. 60 f. —
I. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. *Télffy*: Heraclius
Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. *Abel J.*: Az ó- és

II. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Télfy*: Jelentés ujhellén munkákról. 60 f. — V. *Kálmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnoky M.*: Etymologicum magnum Romaniae. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szórend és accentus. 80 f. — X. *Télfy*: Három francia hellenista és a volaptük. 40 f. — XI. *Némethy G.*: Euhemeri reliquiæ. 1 K 20 f. — XII. *Vikár B.*: Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. 80 f. (1887—1889.) — XV. k. I. *Dr. Schreiner M.*: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. *Haraszti*: André Chénier költészete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvmélekek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Télfy*: Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VII. *P. Thewrewk E.*: A magyar zene tudományos tárgyalása. 40 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — IX. *Simonyi*: A nyelvújítás és az idegenszerűségek. 1 K 20 f. — X. *Télfy*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. *Dr. Kégl S.*: Tanulmányok az újabbkori persai irodalom történetéből. 3 K. — XII. *Gróf Kun G.*: Ujabb adatok a kün Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — XVI. k. I. *Fényi*: A beszterczei szöszedet. 4 K. — II. *Goldziher I.*: A pogány arabok költészetének hagyománya. 1 K 20 f. — III. *Asbóth O.*: A szláv szók a magyar nyelvben. 90 f. — IV. *Pecz V.*: Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. 60 f. — V. *Télfy*: Új-görög munkák ismertetése. 40 f. — VI. *Télfy*: Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. 40 f. — VII. *Szamota I.*: A Murelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedüs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Kúnos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedüs I.*: Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — XVII. k. I. *Dr. Mahler*: Egyptologiai tanulmányok a choronologia köréből. 30 f. — II. *Kúnos*: Nasreddin hodsza tréfái. 3 K. — III. *Kégl S.*: A perzsa népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. *Kozma F.*: Brassai Sámuel mint æsthetikus és mûkritikus. 2 K. — VI. *Dézi L.*: Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai*: Czákó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *Id. Szinyei J.*: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898—1901.) — XVIII. k. I. *Gyomlay*: Bölcs Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbár Párdái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a göröghöz. 48 f. — IV. *Thüry J.*: A «Behdset-ül-Lugat» esagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban. 1 K 60 f. — VI. *Dr. Cseréj J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thüry J.*: Török nyelvmélekek XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatái mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: A Teleki-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. *Bayer*: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Haraszti*: A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. *Thüry J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassai latin-magyar szótár-töredék. 60 f. — V. *Pecz V.*: A classica philologia jövője. 60 f. — VI. *Hegedüs I.*: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. *Kúnos L.*: Ada-Kaléi török népdalok fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. *Cseréj J.*: C. Julius Cæsar commentariusainak folytatásai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. *Melich J.*: Szikszai Fabricius Balázs latin magyar szójegyzéke 1590-ből. Ára 3 kor. — X. *Kégl Sándor*: Dsélál ed-Din Rûm négy soros versei. Ára 1 korona 50 fillér.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 4.